

ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ВСТАВНІ СЛОВА ДЛЯ ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ СПІВРОЗМОВНИКІВ

У зв'язному мовленні деякі лексеми, утрачаючи своє значення, перетворюються у вставні слова з різними семантичними відтінками, серед яких виділяється група лексем, уживана для актуалізації уваги слухача. Аналіз вставних слів зроблено на основі зв'язного мовлення жителів Західного Полісся усіх трьох частин – Волинського Полісся, Берестейщини та Підляшшя. Виявлено, що для привернення уваги співрозмовника частина таких лексем спільна з літературною мовою (*бачите, вірите, знаєте, чуєте*), а частина вживана лише в говірках (*виз'м'іте, в'едайте, думайте, да́їми, по'в'ірте, пон'імайте, прис'тав* та ін.).

Ключові слова: вставні слова, привернення уваги співрозмовника, українські західнополіські говірки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Як відомо, вставні слова найчастіше вступають у смислові зв'язки з усім висловлюванням або тільки з якоюсь частиною, виявляючи ставлення автора до висловленої думки або спосіб її оформлення, вказують на джерело повідомлення та зв'язок із попередніми чи наступними думками [1, с. 45].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідники слушно додають ще одне досить поширене значення – «заклик до співрозмовника для привернення, активізації його уваги» [2, с. 84], тобто творення своєрідної «діалогізації вислову» [3, с. 173], що здійснюється за допомогою таких слів: *бачите, чуєте, знаєте, погодьтесь, даруйте, м'яко кажучи* [2, с. 84], а також: *вірите, уявіть собі, можете собі уявити, зверніть увагу, зрозумійте* [3, с. 173] і ще: *скажімо, припустімо, погодьтесь, майте на увазі, признаюсь, даруйте на слові, між нами кажучи, відверто кажучи, слово честі* [4, с. 229].

Ці слова вживані здебільшого в художньому та публіцистичному стилях, тобто характерні для літературної мови. Частину з перерахованих лексем використовують діалектоносії під час спілкування, щоб привернути увагу слухача (співрозмовника). Тому і **мета статті** – характеристика таких вставних слів у діалогічному мовленні діалектоносіїв під час повідомлення певних фактів. Приклади узяті зі збірників текстів розповідей респондентів кінця ХХ – поч. ХХІ ст.: «Голоси з Берестейщини» (ГБ), «Голоси з Волинського Полісся» (ГВП) та «Голоси з Підляшшя» (ГП), тобто використані приклади з трьох найбільших говіркових груп західнополіського діалекту української мови.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що кожна з названих вище груп – волинсько-поліська, берестейська та підляська – для актуалізації уваги співрозмовника має спільні лексеми, але трапляються й «свої» специфічні засоби. Оскільки приклади взяті з мовлення діалектоносіїв, то у

збірниках текстів відсутні розділові знаки – лише скісними лініями позначені паузи, і це, як побачимо, повністю підтверджує спостереження, що «помірними (або зовсім відсутніми) є паузи перед і після вставних одиниць» [4, с. 230], хоч за нині чинним українським правописом на письмі їх обов'язково маємо виділяти комами.

Розглядувана група вставних слів, як правило, виражена лише дієсловами, що втратили лексичне значення. Звичайно, трапляється, що в одному висловлюванні двічі вжито дієслово, яке виконує роль вставного слова, а поруч виступає присудком, пор.: *аї! / вже ста/риєх л'у/деї не/ма з'найете / !молот' ни з'найє* [нововижівське арго] (ГВП, с. 246) (перше – вставне, друге – присудок).

У волинсько-поліських і берестейських говірках переважає дієслово *бачити*, майже відсутнє в мовленні жителів Підляшшя: *у !нас !бачте !м'ішаний / хах/л'ацк'ії і / і: мо !пол'с'ке слово / !разни слова* (самохарактеристика мовлення берестейців) (ГБ, с. 246); *то !бачте шо ни с!повнилос'а? // с!повнилос'а!* (ГВП, с. 292); і єдиний приклад з Підляшшя: *вже !бачте! кил'ко ха!тив по!рожн'і?* (ГП, с. 80).

На думку Б. Кулика, «у деяких дієсловах, що втратили своє лексичне значення і стали вставними (*бачите, бачиш, бувало, має бути* та ін.), відбулося скорочення або стягнення звуків, внаслідок чого вони змінили свою форму (*бува, бач, бачте, мабуть*)» [3, с. 172]. Тут варто зазначити, що більшість таких дієслів має форму наказового способу, і, на нашу думку, *бач* та *бачте* – це своєрідні форми наказів зі значенням 'дивись', 'дивіться', а не просте стягнення звуків. У поліських говірках внаслідок дисиміляції звук [ч] перейшов у [ш], як і в словах *рушник, соняшник*, пор.: *наш !башчте / наш йа!зик / бул'шинст!во св'а / йа!кїс' та!кї о пуд укра!йінс'кї пуд!ходить* (ГБ, с. 334); *от !баште! / от !шо то з!рамотна л'у!диєна* (ГВП, с. 290); *ме!не !баште // йа вот в но!су ме!не о!так / то вс'їгда вав'к'ї* (ГВП, с. 342); *в нас то !баште / с'к'їлка л'у!деї пере!хавувалос'* (ГВП, с. 374) та ін. (у всіх прикладах вживається форма множини, очевидно, тому, що оповідачі розмовляли з незнайомим інтерв'юером старшого віку).

Близькими за значенням до попереднього є вставні слова *дивись* і *глянь*: *а тут ди!вис' вуїна и би!ду припер!ла до нас; шо на !тому с!ходи гл'ан' да !робиц':а*.

Найчастіше *знати* стоїть у формі другої особи множини теперішнього часу дійсного способу, пор. у ролі присудка: [А ваш розговор гарний?] *ну йа не з'найю / йа !од роду так гово!ру / ме!н'ї зда!йец:а ну вже так* (ГБ, с. 194); пор. у ролі вставних слів: *!зето з'найете в !город'е та!кому чолов'їков'ї !т'ашко !жит'ї* (ГП, с. 506); *ну !ал'є йа мал'а ше бу!л'а / з'найете* (ГВП, с. 88); *йа з'найете!насла шо!ден'* (ГВП, с. 64); *ну ву!ниєз'найїте пуш!ли* (ГВП, с. 152); *а !дуже в!кусній з'найете / йа!шо зробети з уг!ра кубаску* (ГВП, с. 72). Не рідкісна і форма однини: *миє жи!ли на хуто!рах / о / на хуто!рах / по!том з'найеш там / с!тали з!носити нас*

(ГБ, с. 272); пор. з усіченням частини закінчення: **з'найє** сто'йали патру'л'і / йак го'вориц':а / и не пус'кали вж'е / во'рочали / л'уде на'зад^m (ГБ, с. 442).

Буває, що в мовленні певної особи це слово перетворюється у слово-паразит, як-от: у /нас **з'найете** ше тут од'на /ж'енщина йе / сто три /года жи'ве / сто три /года / ну вже во'на **з'найете** / йак ска'зати? / вже йї /розуму ни'маєе та'кого / і с'кул'ко **з'найіте** во'на переж'у'ла:! в сво'йу /ж'из'н'і (ГБ, с. 288). Зрідка таке вставне слово стає вставним реченням, уміщуючи біля себе підмет: то вун **ви'те з'найіте** / сам ро'бив /ту'ю револ'ув'фку / ка'мин':а дос'тав (ГБ, с. 294); в /р'ічку їдут' ку'пайуц':а / с'о'го дн'е // **йак ви'те хочите з'нати**е // о (ГВП, с. 172).

Переважно в берестейських та підляських говірках широко вживане синонімічне до попереднього дієслово *відати* в дійсному або в наказовому способі: то **в'єдайете** йа / вже те'перка йак за'йеду до б'елос'току / то мн'є голо'ва зачи'найє бо'л'іт'і (ГП, с. 506); во'ни ш тут / /ето не /то шо в йа'к'ім вел'ік'ім /город'і / во'ни ш /онде / во'ни пон'і'майут' у'се **в'ідаї** / а /сами го'ворат' по- /руск'і (ГБ, с. 192). Слово стало вставним, бо досить часто вживане в прямому значенні (без цього не набуло б семантики вставленості): а йа не **в'іду** // с'кул'ко там /тийі зим'ні в /його бу'ло йа не **в'єдайу** (ГБ, с. 158); [У скільки років ви виходили заміж?] ої! /ни **в'ідайу** / /пос'л'а ву'їни / /пос'л'а ву'їни / не **в'іда** (ГВП, с. 268).

Близьке до попередніх і слово *понімати* 'розуміти': от та'ко **пу'м'іт'** йак во'но та'ке муз'ло /бути? (ГВП, с. 414); абу'ли та'к'і шо бо'йелис'а / **пон'і'майете?** (ГБ, с. 422); ко'ли ди'вивса **пон'і'майете** / ни во'но // йа'кас' ско'ти'ена (ГВП, с. 176); ну йа та'к'їй був ц'е'кавиї // **пон'і'майете?** (ГВП, с. 310). Очевидно, це слово запозичене з російської мови, бо в підляських говірках його не виявлено.

Уживане на Підляшші та частково на Волинському Поліссі слово *узяти* // *взяти*, крім актуалізації уваги, має ще семантичні відтінки 'порівняйте', 'зрозумійте', 'наприклад': на /шапку в нас /кажут' /ш'єпка / а в йїх /ш'іпка / ої **виз'лми** (ГП, с. 176); в нас шчо / там што / **виз'л'міте** вс'о и'начеї го'ворат (ГП, с. 298); от ос'ниц'а **вз'ату** / хл'єбⁿ [там кажуть] (ГВП, с. 358); а до ш'коли ж **воз'л'мі** / /н'є'м'єц' вс'ї'є ш'коли пороск'і'дав / н'є би'ло шку'л (ГП, с. 370); бу'ла та'ка по'р'є / шо на /ден' три в'лас'т'і // і вот **воз'л'міте** жиї / по'жиї (ГВП, с. 190). У множині, замість літературного *-іть*, використане широко вживане у поліських говірках закінчення *-іте*: **воз'л'міте**.

Як і до дієслів наказового способу для пом'якшення наказу може бути додана частка *но*, так і до вставного, а саме слово перетворюється в речення завдяки займеннику-підмету: з / /лаўр'ійейу аж за с'танційейу / то / то / по пу'т'і / с'к'іл'ко к'і'лометр'їў **воз'лми-но ти** / то / то / в'сен'к'її /лаўр'їў (ГВП, с. 502).

Це ж значення передає розмовне *на* 'візьми' і *нате* 'візьміть': **на ти'б'і** / т'реба вже принес'ли [наряд] // в'завтра вже / /йїхати вже вес'ти [норму] (ГБ, с. 470).

Безперечно, такі дієслова, хоч і не виділяються паузами, але мають своєрідну вставну інтонацію, що впливає і на семантику всього вислову, напр., конструкція *думайу зробл'у* (ГП, с. 32) може мати значення 'я думаю, що зроблю' та 'мабуть, зроблю'. В інших зафіксованих нами прикладах вирізнені дієслова виконують роль вставних слів: *а думайте кол'іс' було тул'ко йі'йечн'і йак тел'перка / шо ї не хочут ди'в'ітис'а?!* (ГП, с. 304); [Скільки батько мав землі?] *аї с'кол'ко йа вже думайте наме'тайу туйу земн'у кул'ко?* (ГБ, с. 158); *а думайте йа з'найу ч'о'го? / думайте ми то'д'і в д'етств'і мате'р'ів ниталис'а чи бат'к'ів?* (ГБ, с. 412).

Для активнішого привернення уваги співрозмовника це дієслово може бути в наказовому способі з приєднанням префікса *по-*: *тил'ко л'іса були / га'їі були нам зна'йоми / а шо ж будинку'в нїе було // і там же тоже по'думай з'начит'...* (ГП, с. 76); *била / била ц'ерква / перебила // по'думай пол'ак спа'л'ів!* (ГП, с. 128); *по гри'би чи по йагоди / то жш'боси! / а тел'п'ер по'думайте // до су'ситки о'то там и: / и: / вибижиш боса / ої! / ої!* (ГП, с. 212); *и сестри повми'рал'і / і ше / а йа по'думайте / ш'е живу* (ГБ, с. 108).

У берестейських та підляських говірках, а зрідка й у волинсько-поліських актуалізовує увагу вставна лексема *слухайте*: *йа пере'йіхала // с'лухайте / йа слу'жила тутик'і* (ГБ, с. 380); [Чому повернулися назад на Підляшшя?] *и: / с'лухайте! / ну ч'о'го н'ташечка / летит' // і вир'тайіц'а?!* (ГП, с. 94); *ну ї с'лухайте / за'н'іс тої цу'кор* (ГВП, с. 43); *то було с'лухайте на ру'сал'ній тижден'* (ГВП, с. 294); *в нас б'іл'ше так зб'л'іжене було до пол'... / до пол'с'кої / с'лухайте / в нас та'ка тра'диц'ія* (ГП, с. 28); *тут вийо'нтек катол'ік йе <...> / ал'е с'уди вже нуд'боц'к'і / за бранск / с'лухайте / та'к'і м'еснос'т' [що там є]* (ГП, с. 238). Порівняйте, як ставить запитання інтерв'юер з Берестейщини, що добре володіє українською літературною мовою: *с'лухайте / лит'вини, гиду'ни ви та'коіе чули?* (ГБ, с. 164).

Синонімічним до наказового *слухайте* виступає *чуєте* з досить відчутною питальною інтонацією: *так ме постра'дал'е / ч'уєте? / так миє постра'дал'е* (ГВП, с. 14); *от и так / ч'уєте? / до питн'ац'ити л'їет / до вус'імн'ац'ити л'їет сту'ок ко'ло до'му* (ГП, с. 392); [Русалки] *в:и'ночках ч'уєте та'к'іх / та'к'і ви'ночкиє // і прис'м'ажеч'к'і* (ГВП, с. 294). Уживанням частки *но* послаблюється наказовість і з'являється прохальний відтінок: *ну ч'уїте-но йа са'ма л'ічно сво'їїми о'чи'ма бачила // ру'салка* (ГВП, с. 296).

Такі ж семантичні відтінки передає і *вірите*: *а йа в'їрите / и пал'чиком його ни чипала; та йа в'їриш? / не був там; по'в'їрте вс'і пере'л'акани були*. Не рідкісні випадки вживання дієслів *вбити* і *забити*: *ни помн'у в'биїте / ста'ра с'тала; от за'би а не зга'ну 'не згадаю'*.

Зрідка використовують інші вставні слова, зокрема росіізми, якими багаті берестейські та волинсько-поліські говірки: *ето прис'тав / йа'коіе ш то село?* (ГБ, с. 348); *то спа'л'ил'и о'то тут шчи'тай по'ло'вина туд'а села / а по'ло'вина с'уда* (ГВП, с. 316). Більш виражене значення

‘наприклад’ у такому вставному слові: [Де ще так говорять, як у вас?] *о/так йак ми /д́а́йми на то /тутаї в л’іново / /тутаї /війоска /навл’і* (ГП, с. 444).

Для створення умовної діалогізації оповідачі використовують з питальною інтонацією частку *ні // не*, що переважно не потребує відповіді, але актуалізує слухача, маючи значення ‘так’, ‘авжеж’, ‘хіба не так?': *нас /вивезли в /червц’ови / н’е? / в /червц’ови ми ну/йіхали* [на захід Польщі] (ГП, с. 76) (очевидно, запозичення з контактуючих польських говірок).

Ще більше відтінків значень має вставне слово *правда*: *то/д’і ми с то/бойу лед’ дож/дали /ранку / п’правда?* (підтверджувальне значення); *п’правда ми йо/го не /бачили дес’ ш/тири /роки* (значення ‘мабуть’); *о/но /каже / позби/рай! // ну п’правда / йа позби/рай* (ГБ, с. 486); *к’із п’правда / не /били во/ни // в них не/в’іл’но було /бити к’із* (ГВП, с. 492) (‘справді’, ‘дійсно’).

Висновок. Отже, у розмовному стилі, особливо у мовленні діалектоносіїв, вставні слова для привернення уваги співрозмовника вживані значно частіше, ніж у художньому чи публіцистичному стилях (в офіційно-діловому, науковому та конфесійному вони, як правило, відсутні).

Такі слова здебільшого виражені дієсловами, що втратили лексичне значення, та зрідка іменником *правда* й часткою *ні*. Дієслова переважно в наказовому способі (*візьми, слухайте, чуєте, подумайте*), рідше дійсному (*бачите, думаєте*) і лише в другій особі однини або множини, що здебільшого залежить від кількості співрозмовників.

Спільних із літературною мовою вставних слів небагато – *бачите, вірите, знаєте, чуєте*, а для західнополіських говірок характерні ще *виз’м’іте, /в’едайте, /думайте, /д́а́йми, по/в’ірте, пон’і/маєте, прис/тав* та ін. Серед них виявлена і певна синонімія, що характерна для первинних дієслів: *бачте – дивітьс’я, знаєте – відаєте – понімаєте, слухайте – чуєте*.

Аналіз цих вставних слів ще раз підтверджує висновок, що народні говірки як окрема мовна система має свої оригінальні риси на всіх рівнях.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

- ГБ – Аркушин Г. Голоси з Берестейщини / Г. Аркушин. – Луцьк, 2012. – 536 с.
 ГВП – Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся / Г. Аркушин. – Луцьк, 2010. – 542 с.
 ГП – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя / Г. Аркушин. – Луцьк, 2007. – 534 с.

Список використаної літератури

1. Ганич І. Д. Словник лінгвістичних термінів / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985. – 360 с.
2. Кононенко В. І. Вставні слова, словосполучення і речення / В. І. Кононенко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 84.
3. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – 284 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : [кол. монографія] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 511 с.

Аркушин Григорий. Западнополесские вводные слова для привлечения внимания собеседника. В связной речи некоторые лексемы, теряя свое значение, превращаются в вводные слова с различными семантическими оттенками, среди которых выделяется группа лексем, употребляемая для актуализации внимания слушателя.

Анализ вводных слов произведён на основе связной речи жителей Западного Полесья всех трех частей – Волынского Полесья, Берестейщины (говоры Брестской области Республики Беларусь) и Подляшья (Республика Польша).

Выявлено, что для привлечения внимания собеседника часть таких лексем совпадает с украинским литературным языком (*бачите, вірите, знаєте, чуєте*), а часть применяется только в говорах (*виз'міте, в'едайте, думайте, даїми, по'вірте, пон'імайте, прис'тав* и др.).

Ключевые слова: вводные слова, привлечение внимания собеседника, украинские западнополесские говоры.

Arkushyn Hryhorii. Western Polissian Parentheses Aimed at Attracting Listener's Attention. In coherent speech certain verbs, having lost their lexical meaning, turn into parentheses with various semantic shades. The study has identified a group of lexemes aimed at attracting attention of the listener. The analysis of the parentheses is based on the case study of spontaneous speech of Western Polissian residents from three areas: Volyn Polissia, Brest Region and Podliashcheie. It has been revealed that certain lexemes used to attract attention of the interlocutor, are common for both literary and dialectic language (*бачите, вірите, знаєте, чуєте*), while some of them are used only in dialects (such as *виз'міте, в'едайте, думайте, даїми, по'вірте, пон'імайте, прис'тав*).

Key words: parentheses, attracting attention of a listener, Ukrainian Western Polissian dialects.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2017